

Kültür-Konut Etkileşiminde Mahremiyet Olgusu: Geleneksel Urfa-Akçaabat/Ortamahalle Evleri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz

Tülay ZORLU¹, Kader KESKİN²

¹ Doç. Dr. Tülay ZORLU, Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Kanuni Kampüsü 61080 Trabzon, e-posta: zorlutulay@ktu.edu.tr

² Arş. Gör. Kader KESKİN, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Güzel Sanatlar Kampüsü 55100Trabzon, e-posta: kader.keskin@omu.edu.tr

ÖZET

Kültürün etkisiyle biçimlenen mimari yapıların başında “konut” gelir. Konutlar, toplumların sosyal, ekonomik, kültürel normlarını yansıtan birer aynadır. Farklı bölgelerdeki konutlar karşılaştırıldıklarında değişik sosyo-kültürel dünyaları yansıttıkları görülür. Bu çeşitliliğin oluşmasında kültürün fiziksel bileşenleri kadar sosyal bileşenleri de etkilidir. İnanışlar, dünya görüşü, değerler, etnik köken, sosyal strüktür gibi faktörler kültür kavramının sosyal bileşenleridir. Kültürün sosyal bileşenleri toplumların mahremiyet gereksinmesi ve bu gereksinmenin karşılanması için üretilen mekanizmaların biçimlenmesinde doğrudan etkilidir. Mahremiyet olgusu konutun ve kullanım kalıplarının biçimlenmesinde en önemli unsurlardan biridir. Bu bağlamda mahremiyet olgusu ve buna bağlı olarak kullanıcıların yaşam biçimi, konuttaki mekânların çeşitliliği, plan şemaları, mekân kullanım kalıplarına bağlı donatı örgütlenmeleri gibi birçok faktör üzerinde etkilidir.

Bu çalışmada, kültür - konut ilişkisi tartışılarak Türkiye’nin iki farklı bölgesinde yer alan geleneksel Urfa ve Akçaabat Ortamahalle evleri kültür öğelerinden mahremiyet olgusu bağlamında ele alınmakta ve mahremiyet olgusunun konutların yerleşim özellikleri, yarı açık, açık mekân hiyerarşisi, plan örgütlenmesi ve cephe karakteristiklerinin oluşumuna etkileri tartışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kültür, Konut, Mahremiyet, Geleneksel Urfa Evleri, Geleneksel Akçaabat Ortamahalle Evleri

The Phenomenon of Privacy in the Culture-Dwelling Interaction: A Comparative Analysis over Traditional Urfa and Akçaabat Ortamahalle Houses

Abstract

"Dwelling" is the leading architectural structure formed by the influence of culture. Dwellings are a mirror that reflects social, economic and cultural norms of societies. When compared, dwellings in different regions seem to reflect different socio-cultural worlds. Social components as well as physical components of culture are also effective in the development of this diversity. Factors such as beliefs, worldview, values, ethnicity, and social structure are the social components of the concept of culture. Social components of culture have a direct impact on the privacy requirements of societies and the formation of the mechanisms produced to meet such requirements. The phenomenon of privacy is one of the most important elements in the formation of dwellings and their usage patterns. Thus, the phenomenon of privacy and by extension the lifestyles of users are effective on a number of factors such as the variety of spaces in dwellings, plan schemes, and reinforcement organization based on space usage patterns.

The present study discusses the association of culture and dwelling, addresses traditional Urfa and Akçaabat Ortamahalle houses in two different regions of Turkey within the context of the phenomenon of privacy, as a component of culture, and examines the effects of privacy in the layout features of dwellings, the hierarchy of open and semi-open spaces, and the formation of plan organization and facade characteristics.

Keywords: Culture, Dwelling, Privacy, Traditional Urfa Houses, Traditional Akçaabat Ortamahalle Houses

1.GİRİŞ

Konut inşa etme kültürel bir olgudur. Benzer fiziksel koşullarda yaşayan toplulukların oluşturdukları konutlar ve yerleşmeler birbirinden farklılıklar gösterir. Bu durum konut ve yerleşmelerin şekillenmesinde sadece fiziksel koşulların değil, kültürün de önemli ve hatta birincil etken olduğunu ortaya koyar. Yapılar ve yerleşim modelleri onları oluşturan kültürün ifadeleridir. (Rapoport, 1969, 46-49; Altman ve Chemers, 1980, 4; Ian, 2003,11-12; Zorlu, 2010).

Marx, kültürü, doğanın yarattıklarına karşılık, insanoğlunun yarattığı her şey olarak tanımlarken, Köksal ise kültürü, toplumdaki bireylerde zamanla ortaya çıkan ve insanı kaplayan bir takım bilgilerin (teknik, bilim), bireyler arası davranışların (aile, iyelik, geleneksel), inançların, öğretilerin (din, sanat, töre) tümünün birbirleriyle bağlantılı olması durumu olarak açıklamıştır (Zvorkine, 1967; Güvenç, 2011, 96).

Kültürün etkisiyle biçimlenen mimari yapıların başında konutlar gelir. Konut bir barınağın ötesinde farklı anlamlar içeren çok yönlü bir sistemdir Fiziksel olduğu kadar sosyo-kültürel açıdan da önemli anlamlar taşır (Zorlu, 2010). Gür'e göre, "konut, iletişim, etkileşim, mekân, zaman ve anlamın örgütlü bir örüntüsüdür. Bir yandan ait olduğu kültür ya da etnik grubun karakteristiklerini, yaşam biçimini, davranış kurallarını, çevresel tercihlerini, imgelerini, zaman ve mekân taksonomilerini yansıtırken, öte yandan kullanıcının özüyle ilgili imgelerini, kendini kanıtlama ve donatımı ile bireyin kişilik ve ayrıcalığını yansıtan bir olgudur" (Gür, 2000,11). Altman ve Chemers (1980) ise, konutu, "farklı kültürlerin fiziksel çevreyle nasıl ilişki kurduğunu gösteren bir pencere" olarak tanımlar.

Geleneksel konutların biçimlenmesinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkan kültür kavramı, fiziksel ve sosyal bileşenlerin bütünüdür. Kültürün fiziksel bileşenlerini iklim, topoğrafya, malzeme, yapım tekniği ve teknoloji gibi öğeler, sosyal bileşenlerini ise inanç, değerler sistemi, sosyal yapı, yaşama biçimi, alışkanlıklar, bireyler arasındaki etkileşim, toplumsal ilişkiler gibi öğeler oluşturur. Rapoport (1969) geleneksel konutlardaki çeşitliliğin ortaya çıkmasında etkili olan kültür kavramının sosyal bileşenlerini dini inanışlar, aile ve akrabalık ilişkileri, toplumsal yapı, sosyal ilişkiler, ahlaki yapı, dünya görüşü, ve etnik köken olarak sıralamaktadır. Turgut (1990) ise, konut oluşumuna etki eden kültür öğelerini; dünya görüşleri, değerler ve ideallerin oluşturduğu imgelerin ifadesi olan çevresel imgeler, dini inançlar, aile yapısı, akrabalık norm ve kuralları ve konuta ait yaşam şekli olmak üzere dört grupta inceler (Turgut, 1990). Rapoport'a(1969) göre herhangi bir kültürel grubun paylaştığı zihinsel şema o kültürde gözle görülür birtakım davranış kalıplarının ortaya çıkmasında etkili olur ve bu yolla oluşan kültür ve yaşam

şekilleri konutu biçimlendirir. Bu bağlamda kültür ve kullanıcıların yaşam biçimi, konuttaki mekânların çeşitliliği, dizilimi, mekânlar arası ilişki, mekânların örgütlenme karakteri, mekân kullanım kalıplarına bağlı donatı örgütlenmeleri gibi birçok faktör üzerinde etkilidir.

Kültür kavramının sosyal bileşenleri olarak sıraladığımız; inanışlar, dünya görüşü, değerler, etnik köken, sosyal strüktür gibi faktörlerle ilişkili olan mahremiyet kavramı geleneksel konutun ve kullanım kalıplarının biçimlenmesinde en önemli unsurlardan biridir. Mahremiyet insanların sosyal etkileşimlerinde istenilen sınırı oluşturma ve kontrol etmede kullanılan davranış mekanizmalarıdır. Mahremiyet kavramı sosyal etkileşimin yönetilmesi, başkalarıyla olan plan ve stratejinin kurulması, kişiliğinin devamı ve gelişiminde önemli bir faktördür (Altman, 1977; Yüksel, 2003). Mahremiyet gereksinmesi, diğerlerinden yalıtılma veya diğerleri ile yoğun etkileşime girme uçları arasında değişen bir dizi seçenek ve buna bağlı fiziksel norm yaratmıştır (Gür, 2000). İnsanın temel gereksinmelerinden biri olan mahremiyet gereksinmesinin karşılanması için bir takım mekanizmalar üretilir. Bu mekanizmalardan en önemlileri egemenlik alanı olarak ifade edilen bölge savunusu davranışı ve bireyin fiziksel ve bilişsel olarak hakim olduğu kişisel alanı ifade eden kişisel mekan kavramıdır. İstenilen düzeyde mahremiyetin gerçekleşmesine hizmet eden mekanizmalardan biri olan, bölge savunusu davranışı kişiselleştirmeyi ya da alanların ve nesnelerin işaretlenmesi ile bir kişi veya grup tarafından bir yerin sahiplenilmesini içerir. Egemenlik alanı, kişi veya grubun mülkiyetinde olan ya da denetimine, sorumluluğuna verilmiş olan bir alandır. Sahiplenilmişlikle simgelenir ve sahibiyle psikolojik olarak bütünleşir. Egemenlik alanında kamusalda özele bir hiyerarşi mevcuttur. Bu hiyerarşi, kendi içinde tekrar sınırlar oluşturarak, yarı kamusal ve yarı özel diye adlandırılan diğer egemenlik alanlarını meydana getirir (Ünlü, 1998).

Mahremiyetin sağlanmasında kullanılan mekanizmalardan bir diğeri olan kişisel mekân sosyo-kültürel niteliklidir, bireyle birlikte yer değiştirir, esnektir, değişkendir, yaşa, cinsiyete, karşısındaki kişiyle olan etkileşimine ve çevresine bağlıdır. Seçilen mesafeler bireyleri izole ederek mahremiyetin koruyucu duvarının oluşturulmasına yardım etmektedirler. Kişisel alan ile egemenlik alanı arasındaki en önemli fark kişisel alanın bireyle birlikte taşınmasıdır (Hall, 1966).

Kültürel karşılaştırmalarda, açıklık ve kapalılık, erişebilirlik ve geçirgenlik, etkilenebilirlik gibi kavramlar mahremiyet, psiko-sosyal alan ve savunulan mekan açısından anahtar kelimelerdir. Mahremiyet modern kültürlerde değişen bir olgu olarak

karşımıza çıkmaktadır. Sosyal değişim ve ekonomik durumlar bu kavramın görünüşünü değiştirebilmektedir (Ünlü, 1998).

Mahremiyet olgusu Geleneksel Türk Evinin biçimlenmesinde de çok önemli bir role sahiptir. Bu çalışmada Türkiye' nin farklı coğrafi ve toplumsal özelliklere sahip iki bölgesindeki illerden Urfa ve Trabzon' un Akçaabat ilçesindeki geleneksel konutlarda mahremiyet olgusu irdelenmektedir. Bu kapsamda geleneksel Urfa ve Akçaabat Ortamahalle konutları, yerleşim biçimi, konut-yarı açık mekân organizasyonu, mekân örgütlenme karakteri/plan şeması ve cephe organizasyonu olarak dört alt başlık altında ele alınacaktır.

2.YÖNTEM

Çalışma, literatür taramasıyla oluşturulan kuramsal çerçevenin temelinde mahremiyet olgusunun, ele alınan konutların yerleşim karakteri, plan ve cephe kurgusuna yansımalarını irdelenmek üzere, yeteri düzeyde bilgiye ulaşılan konutlardan seçilen örnekler üzerinde yapılan analizler ile oluşturulmuştur. Çalışma kapsamında ele alınan konutlar yöre konutlarının genel karakteristiklerini taşıyan ve literatürde yer alan örneklerden seçilmiştir.

Mahremiyet olgusu, her iki bölgeden seçilen üçer konut özelinde aşağıdaki dört başlıkta analiz edilmiştir.

- Genel yerleşim özellikleri
- Açık-yarı açık mekân kurgusu
- Plan şeması
- Cephe karakteristiği

2.1. Genel Yerleşim Özellikleri

Konutların araziye yerleşim şekli, dağılımı, topografyayla ilişkisi, yönelişi, yerleşim özelliklerini belirleyen faktörlerdir.

Urfa

Düzgün bir topografya yapısına sahip Urfa'da dar sokakların etrafında sıralanan konutlar, bitişik, hatta bazen de iç içe geçmiş bir düzendedir. Düzgün dörtgenlerden oluşmayan konutlar, sokaklardan yüksek duvarlarla ayrılmıştır. Konutlar avlulu düzende olup genellikle az katlıdır. Avlu etrafında sıralanan mekânlarda yönelme, dış yaşamdan, sokaktan tamamen ayrılarak, içe dönük olacak şekildedir (Şekil 1).

Akçaabat

Oldukça eğimli bir topografyaya sahip kentte araziye bağlı olarak konutlar ayırık düzende serbest olarak konumlanmıştır. Eğimden dolayı araziye tek tek dağılan, bazen de kendi içlerinde gruplaşmalar yapan evlerde birbirine bitişik hiçbir örnek yoktur (Saka, 1996). Arazinin eğimli olması sebebiyle sokaklar genellikle dik ve merdivenlidir. Birbirlerinin manzarasını kesmeyen evlerin ön cepheleri kuzey ve doğuya yönlendirilmiştir. Büyük bahçeler içinde yer alan konutlar, sokaktan bahçe duvarlarıyla ayrılmıştır. Konutlarda yönelme sokağa değil, bahçe yönüne doğrudur. Konut-bahçe ilişkisine bakıldığında konutların bahçe içindeki konumu değişiklik göstermektedir. Konutlarda bahçenin içinde serbest olarak konumlananlar olduğu gibi, doğrudan sokak cephesine bitişik olacak şekilde yerleştirilmiş olanları da vardır (Şekil 1).

Şekil 1. Urfa ve Akçaabat/Ortamahalle Geleneksel Evlerinin Yerleşimi

1, (Karaçizmeli, 2011) ; 2 (Parvaresh, 2013) ; 3 (Akçaabat Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü, 2016); 4 (www.panoramio.com)

Açık-Yarı Açık Mekân Organizasyonu

Geleneksel konutlarda özel alandan kamusal alana geçişteki hiyerarşi içinde açık, yarı açık ve kapalı mekân ilişkisi önemlidir. Yarı açık ya da açık mekânların kullanım amacı ve bu alanlarla ile doğrudan ilişkili mekânlar yöresel farklılıklar gösterir. Konutlarda özel, yarı özel ve kamusal alanlar belli sınır elemanları ile birbirinden ayrılırlar. Bu geçişlerdeki sınır elemanlarının özellikleri, mekânın kullanım amacı, ilişkili olduğu diğer mekânlar ve bu mekânların işlevlerine bağlı olarak değişiklik gösterir. Bu sınır elemanlarının biçimlenmesinde etkili unsurların en önemlisi fiziksel ve sosyal bileşenleriyle kültürdür.

Urfa

Geleneksel Urfa evlerinde mekânlar bir avlu etrafında dizili olup konutun girişi avlundandır. Avluların sokağa bakan cepheleri yüksek duvarlarla çevrilidir. Bu yüksek duvarlar konutu dış yaşamdan, kamusal alandan ayırmaktadır. Sokak kapısı ile avlu,

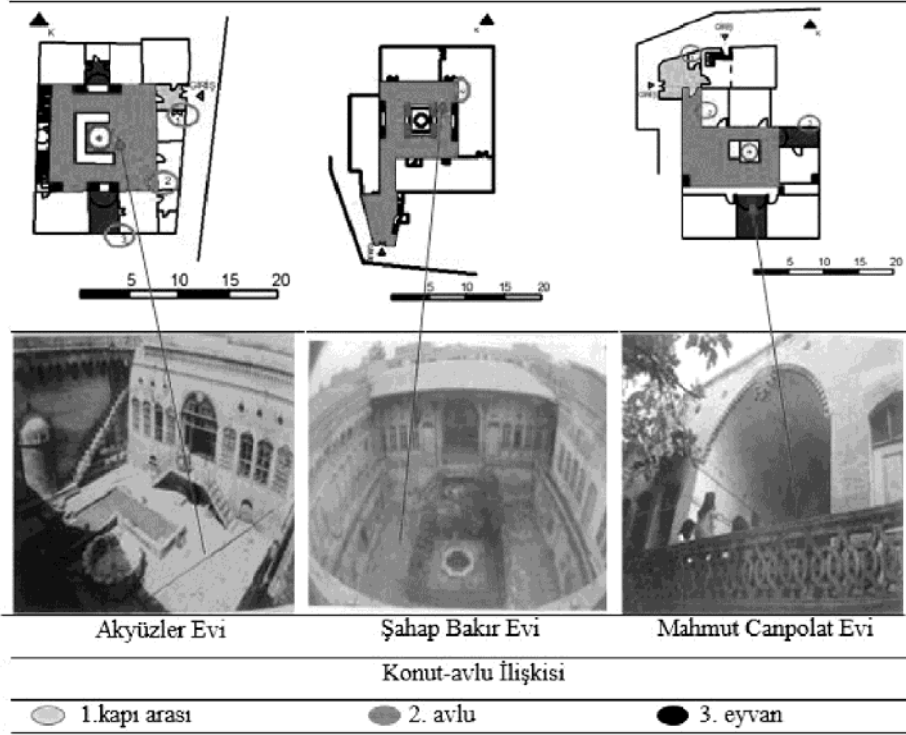
“kapı arası” adı verilen, kare veya dikdörtgen planlı, üzeri çapraz ya da sivri tonoz örtülü bir mekânla bağlanmakta ve bu şekilde kapı açıldığında avlunun sokaktan görülmesi engellenmektedir (Akyüzler Evi, Mahmut Can Polat Evi) (Akkoyunlu, 1989).

Kamusal alana kapı arasıyla bağlanan avlular kullanıcısının günlük sosyal aktivitelerini yerine getirmesine imkân tanıyan yarı özel mekânlardır (Akyüzler Evi, Şahap Bakır Evi, Mahmut Can Polat Evi). Konutu oluşturan mekânların bazılarında avludan direk geçiş sağlanırken bazılarında ise eyvanlar aracılığıyla dolaylı olarak geçilebilmektedir (Akyüzler Evi, Şahap Bakır Evi, Mahmut Can Polat Evi). Genellikle zemin katlarda yer alan eyvanlar özellikle yaz mevsiminde konut kullanıcısına gölgede oturma alanı sunan yarı açık mekânlardır (Aktacir vd., 1995). Geleneksel Urfa konutunun en temel öğelerinden biri olan eyvanların sayısı, bulunduğu kat ve konumu konutlar arasında farklılık göstermektedir. Eyvanlar konutta özellikle kadının sosyal yaşamının geçtiği konutun yarı açık mekânını oluşturan avlulara yönelmiştir.

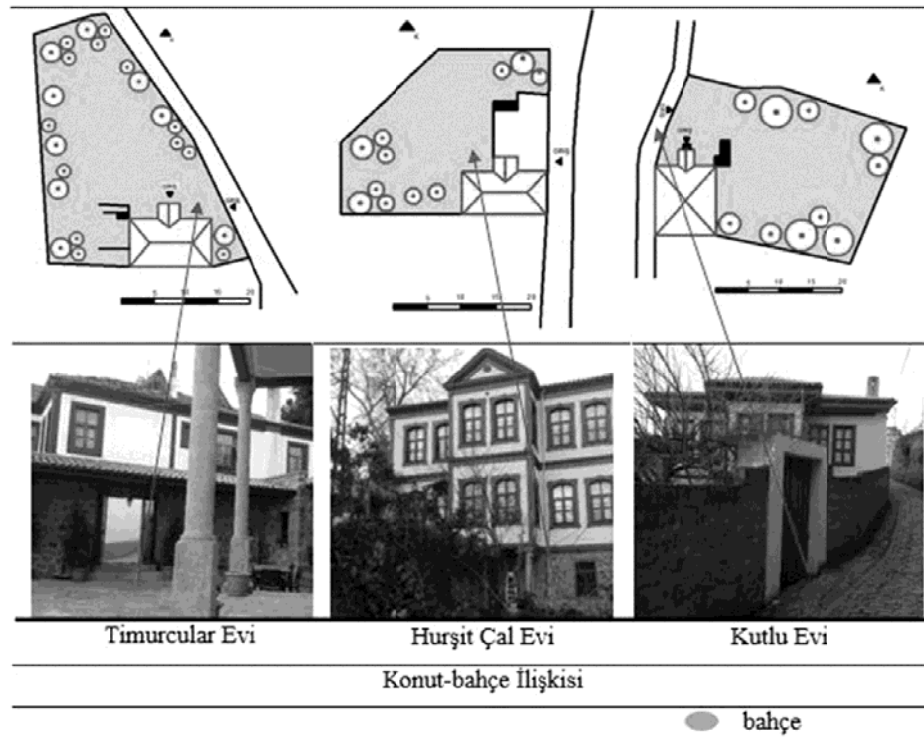
İki katlı konutlarda üst kata geçiş avludan merdivenlerle ulaşılan ve ‘gezenek’ adı verilen açık mekânlardan yapılmaktadır. Gezenekler odalara ve diğer mekânlara dağılımı sağlayan geçiş mekânlarıdır (Aras vd., 2003). Üst kattaki mekân sayısının alt kata göre az olduğu bu konutlarda, alt kattaki bazı mekânların tavanı üst katta kullanıcılara teras olarak kullanılan açık mekanlar yaratmaktadır. Geleneksel Urfa Evlerinde içe dönük plan tipinin önemli bir göstergesi olan avlular ve damlar, açık alanları, eyvanlar, revaklar ve kapı arası adı verilen giriş holleri yarı açık alanları, odalar ile servis mekânları ise kapalı alanları oluşturmaktadır (Şekil 2).

Akçaabat

Geleneksel Akçaabat evleri ise etrafı duvarlarla çevirili bir bahçe içerisinde yer almaktadır. Akçaabat Geleneksel Evleri’nde Anadolu’da görülen diğer geleneksel yerleşimler gibi sokak sınırını evler değil, bahçe duvarları oluşturur. Bu yüksek duvarlar konutu dış yaşamdan ayırır. Konuta giriş, önce sokaktan bahçeye, bahçeden de konuta doğrudur (Timurcular Evi, Hurşit Çal Evi, Kutlu Evi). Konut kullanıcısının günlük yaşamındaki ev işleri, sosyal organizasyon ve toplanma gibi amaçlarla kullandığı bu bahçelere genellikle bir, bazen birden fazla kapı ile girilebilmektedir. Kapılar herhangi bir ara geçiş mekânı olmadan doğrudan bahçeye açılmaktadırlar. Konut giriş kapıları genellikle üst kattaki çıkmanın oluşturduğu yarı açık mekânın altında düzenlenmiştir, Kompakt bir form izleyen bu konutların bahçe içerisindeki konumlanmaları da farklılık göstermektedir (Timurcular Evi, Hurşit Çal Evi, Kutlu Evi). Geleneksel evlerin büyük bir çoğunluğu arka, yan ya da hem arka hem de yan cepheleri ile bahçe duvarına bitişiktir. Bahçe duvarı içine serbest şekilde yerleşmiş konutların sayısı azdır (Şekil 3).

Şekil 2. Urfa Geleneksel Evlerinin Açık-Yarı Açık Mekân Organizasyonu (Akkoyunlu, 1989)

Şekil 3. Akçaabat Geleneksel Evlerinin Açık-Yarı Açık Mekân Organizasyonu (5,6,7 Akçaabat Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü, 2016; fot: K. Keskin, 2016)

Plan Şeması

Konutlardaki mekânların çeşitliliği, kullanım amaçları, kullanım kalıpları, bu mekânlar arası ilişkiler ve işlevlerin katlara dağılımı gibi faktörler konutların plan şemasını değerlendirirken ele alınacak faktörlerdir.

Urfa

Geleneksel Urfa evleri bir ya da iki katlı olup, içe dönük bir plan şemasına sahiptir (Güzel 2013). Konutlardaki mekân çeşitlilikleri, kat sayısı, oda, avlu ve eyvan sayısı konutta yaşayan ailenin büyüklüğü ve sosyo-ekonomik statüsüne göre farklılık göstermektedir. Yılın büyük bir kısmında ev halkının yaşamının geçtiği avlular, konutlarda oldukça geniş tutulmuş, kuru ve sıcak iklimin etkisini azaltmak için içlerinde su öğeleri, küçük çiçeklikler ve bahçeler planlanmıştır (Akyüzler Evi, Şahap Bakır Evi, Mahmut Can Polat Evi). Avlu etrafında genellikle odalar, eyvan(lar), mutfak (tandırılık), hamam, ahır, tuvalet ve kiler bulunmaktadır (Akkoyunlu 1989, Erdoğan 1996, Güzel 2013).

Yarı açık mekânlar olarak kullanılan eyvanlar konutlarda kullanım yoğunluğu nedeniyle konutun en temel öğesini oluşturmaktadır (Aras vd., 2003). Eyvanların konutlardaki konumu, sayısı, bulunduğu katlardaki farklılık birbirinden farklı plan tipolojilerinin oluşmasına sebep olmuştur (Akyüzler Evi, Şahap Bakır Evi, Mahmut Can Polat Evi). Üç yanı duvarla çevrili eyvanlar, dikdörtgen planlı, tonoz üst örtülü olup genellikle avlu seviyesinden birkaç basamak ile yükseltilmişlerdir. Yaz mevsiminde kullanılmak üzere planlanan eyvanlar kuzey yöne, kış mevsiminde kullanılacaklar ise güneye yönlendirilmişlerdir (Aktacir vd., 1995).

Geleneksel Urfa evlerinde odalar kare ya da dikdörtgen planlıdır. Odaların iç mekan donanımındaki zenginlik, taşıdığı öneme ve fonksiyonuna bağlıdır. Yaz odası, kış odası, başoda gibi çeşitli isimler alan odalar, konumlarına, kullanım amaç ve örgütlenmelerine göre isimlendirilmiştir. Eyvan ve odalar çoğu zaman yerden yüksekte olup, alt kısımlarında "zerzembe" (zir-i zemin) denilen kiler odalarını içeren bodrum katları bulunmaktadır.

Yörede dini inancın, dünya görüşü ve sosyal yapıyı etkilemesine bağlı olarak ortaya çıkan kadın ve erkeği ayırma düşüncesi konutlarda haremlik – selamlık ayrımının oluşmasına neden olmuştur (Akyüzler Evi, Şahap Bakır Evi, Mahmut Can Polat Evi). Ev halkının oturduğu evin esas bölümünü oluşturan harem bölümü selamlığa göre daha donanımlı ve büyük planlanmıştır. Bazı konutlarda haremlik ve selamlığa sokak tarafından ayrı birer kapı ile geçilirken (Mahmut Can Polat Evi) bazen de tek kapıyla selamlık bölümüne sonra da ikinci bir kapıyla haremlik bölümüne geçilebilmektedir (Akyüzler Evi).

Ailenin oturduğu evin esas kısmını oluşturan haremlik bölümü konut içerisinde selamlıktan daha büyük alan kaplamaktadır. Harem bölümünde daha çok mutfak, kiler, ahır, hela gibi hizmet mekanları bulunmaktadır. Selamlık bölümü ise erkek misafirlerin ağırlandığı bölümdür. Selamlık bölümünde genellikle avlu (hayat), bir veya iki oda, eyvan, hayvanların barınacağı için bir ahır (develik) ve tuvalet bulunmaktadır. Bazı konutlarda harem ve selamlık bölümleri arasındaki duvara 'döner dolap' adı verilen servis dolabı planlanarak evin kadınının gelen yabancı erkek misafiri görmeden yemek servisini yapmasına imkân sağlanmaktadır.

Hayvan barınağı olarak kullanılan develik, genellikle dikdörtgen planlı ve çapraz tonoz örtülü olup, evin en büyük mekânlarından. Genellikle sokakla direk bağlantılı, erkeklerin ve erkek misafirlerin kullandığı selamlık bölümünde yer almaktadır (Mahmut Can Polat Evi).

Tandırılık adı verilen mutfak ise evlerin harem bölümünde yer almakta ve avlu ile bağlantısı bulunmaktadır. Günlük yemeklerin ve kışlık yiyeceklerin hazırlandığı bu mekân, avluya açılmaktadır. Kışlık yiyeceklerin ve yakacakların depolandığı kiler, genellikle dikdörtgen planlı, tonoz çatı örtülü, avlu kotundan alt kotlarda planlanmaktadır (Şahap Bakır Evi, Mahmut Can Polat Evi).

Tuvaletler, bazı evlerde harem ve selamlık avlularında birden çok sayıda (Şahap Bakır Evi, bazı evlerde ise giriş kapısının yakınında ya da kapı arası denenen mekânda planlanmaktadır. Avluda yer alan tuvaletler, merdiven altında ya da avlunun herhangi bir köşesinde bulunur. Zemin kat dışında, üst katlarda da tuvalet planlanmış konutlar da bulunmaktadır (Mahmut Can Polat Evi, Akyüzler Evi) (Şekil 4).

Akçaabat

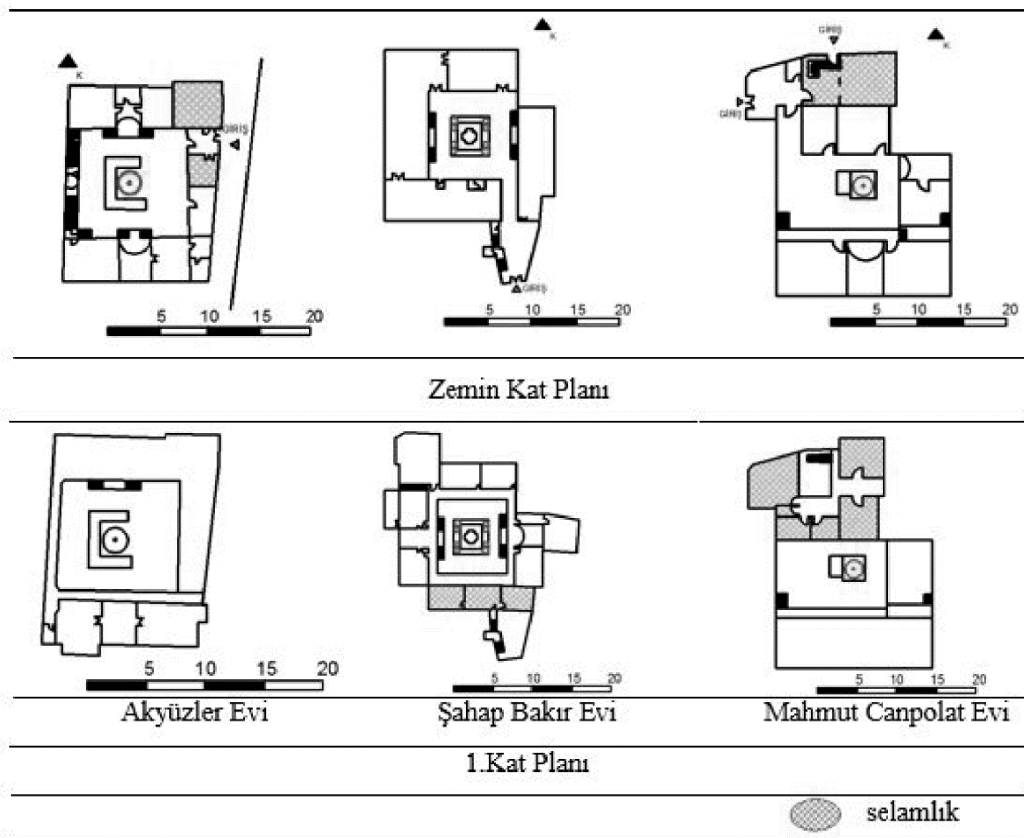
Akçaabat Geleneksel Evleri genellikle iki katlıdır. Zemin ve bir kattan oluşan geleneksel konutlarda arazinin eğimine göre bu kat sayısına bodrum katı da eklenebilmektedir. İkinci kata sahip çok az geleneksel konut örneği mevcuttur. İkinci katlar sofanın çatıda bir kat yükseltilmesiyle oluşturulmuştur. Zemin kat ve bodrum kattan oluşan evlerin sayısı azdır (Akin ve Özen,2012).

Geleneksel Akçaabat evleri genellikle iç sofalı plan tipinde olup plan tipi itibarıyla simetriktir. Üst katlarda da aynı plan şeması uygulanmıştır. Akçaabat Geleneksel Evleri'nin zemin katlarında genellikle yaşama alanları, mutfak, kiler, depo vb. servis alanları, üst katlarda ise sofaya bağlı olarak yatak odaları yer alır (Timurcular Evi, Hurşit Çal Evi, Kutlu Evi). Tuvaletler ise genellikle üst kata bağlantıyı sağlayan merdiven

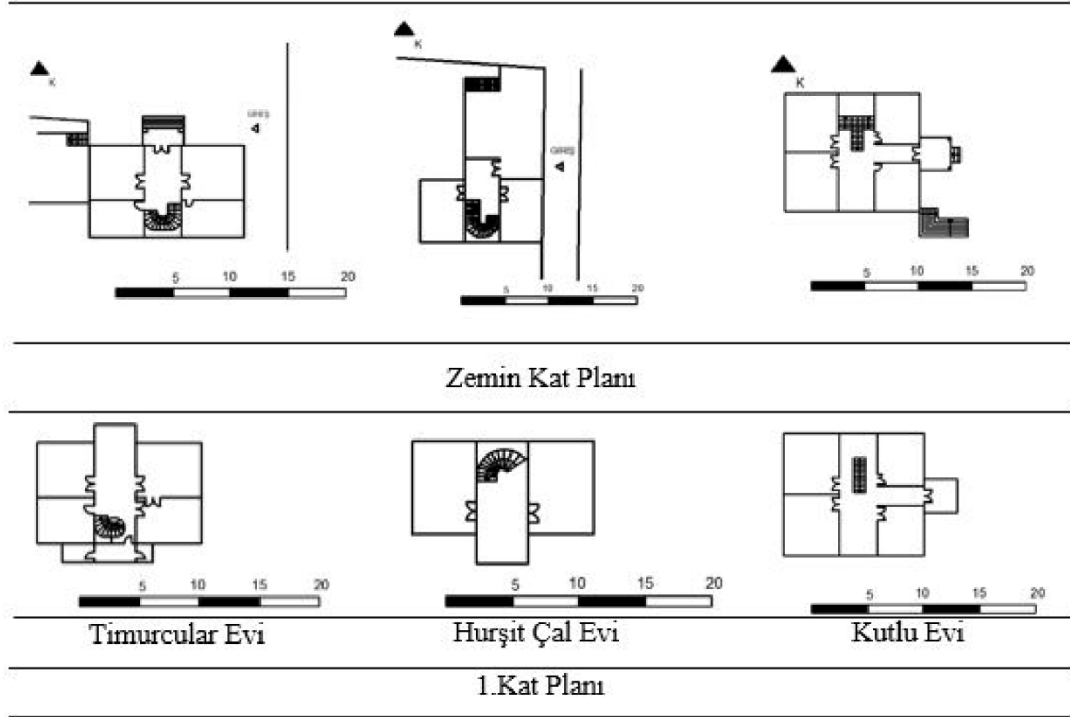
altlarında çözülmüştür. Tarım ve hayvancılığa dayanmayan bir üretim biçimi ve yaşam düzeni görülen bölgede konutların bodrum katında ahır ve samanlık yerine depo, kiler gibi servis mekânlar yer almıştır. Bodrum katı bulunmayan evlerin zemin katları genellikle yerden yükseltilmiştir. Zeminleri yükseltile evlere giriş merdivenlerle sağlanmıştır. Bu merdivenler giriş üstü çıkmanın altındaki bir alana, girişin hemen önüne çıkarlar (Enön vd.,1984; Saka, 1996).

Anadolu'da geleneksel evlerde görülen ara kat uygulaması Akçaabat Geleneksel Evleri'nde yoktur. Akçaabat Geleneksel Evleri'nde üst katlarda zemin katlar gibi yaşama mekânı olarak kullanılmaktadır. Odalar hemen hemen bütün işlevleri kendi içinde karşılamaktadırlar. Urfa evlerinin aksine Akçaabat evlerinde selamlık bölümü bulunmamaktadır.

Odalarda bulunan ocaklar, yüklükler, gömme dolaplar, nişler ile yemek yeme, oturma, yatma ve duş alma gibi çeşitli eylemleri karşılamakta kullanılmaktadır (Şekil 5)

Şekil 4. Urfa Geleneksel Evlerinin Plan Şeması (Akkoyunlu, 1989)

Şekil 5. Akçaabat Geleneksel Evlerinin Plan Şeması (Saka, 1996)

Cephe Karakteristiği

Konut cephelerinin sokakla ilişkisi, cephelerdeki doluluk – boşluk oranı, pencere ve kapıların formu ve büyüklüğü, malzeme ve yapım tekniği, cephelerdeki süsleme özellikleri gibi faktörler cephe karakteristiğinin oluşumunda etkili faktörlerdir.

Urfa

Geleneksel Urfa evlerinde cepheler, sokağa bakan cephe ve avluya bakan cephe olmak üzere iki farklı şekilde ele alınabilir. Konutların yola bakan cephesinin büyük bölümünü yüksek ve sağır avlu duvarları oluşturmaktadır. Zemin kat seviyesindeki sokağa bakan dış duvarlarında genellikle pencere boşluğu açılmamış, duvarlar sağır yüzeyler olarak bırakılmıştır (Akkoyunlu, 1989; Erdoğan, 1996).

Konutların avluya bakan cephesi ise yol cephesinin aksine bol pencerelidir. Konutların zemin katında yer alan odalar bol olarak avluya, üst katta yer alan odalar ise hem avluya hem de sokağa bakar. Üst katlarda sokağa bakan cephelerde pencere bırakılması gereken durumlarda pencereler bir başka konutun yaşamını görmeyecek yönde ve daha küçük boyutlarda yapılmıştır. Bu pencerelerde cam boyutları kayıtlarla küçültülmüş, dışarıdan da demir parmaklıklar kullanılmıştır (Akyüzler Evi).

Eyvânın yanında yer alan odaların pencereleri, hem avluya hem de eyvâna açılmaktadır. Oda – eyvân - oda grubunun sayısı, bulunduğu kat ve avlu ile olan fiziksel ilişkisi farklı cephe tipolojileri meydana getirmiştir.

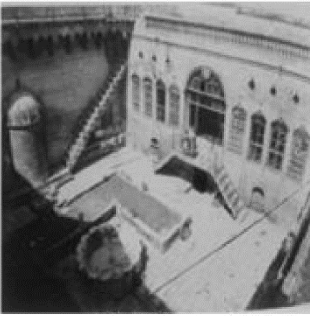
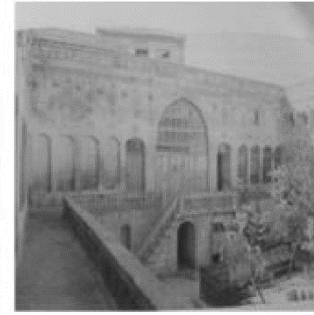
Birinci katta bulunan odalar arasında hem avluya hem de sokağa bakması ve süslemesi olması ile baş oda (köşk oda) cephede süslemeli taş işçiliği ile öne çıkar. (Akyüzler Evi). Dışa çıkma yapan başodaların pencereleri karşısındaki evin yaşamını görmeyecek yönde, çıkmanın iki yanına yerleştirilmiştir (Akkoyulu, 1989).

Bazı konutların dış cephesinde, gelenlerin kadın mı, erkek mi olduğunu anlayabilmek için “kim o takası” adı verilen küçük pencereler düzenlenmiştir. Bazı örneklerde ise, gezeneklerin olduğu yerlerde dışarıdan geleni görebilmek için ‘gezenek takası’ düzenlenmiştir. Sokak kapıları üzerinde gelenin kadın mı erkek mi olduğunu anlamaya yarayan genellikle farklı tokmak türleri kullanılmıştır. Bu tokmaklardan biri daha tok sesli olup gelenin erkek olduğunu, diğeri ise daha tiz sesli olup gelenin kadın olduğunu belirtmede kullanılmıştır (Akkoyunlu, 1989) (Şekil 6).

Akçaabat

Akçaabat Geleneksel Evleri’nin ön cephesi asıl cephedir ve cepheye ait tüm karakteristik özellikler bahçeye yönelmiş bu cephede yer alır. Konutlarda planın tipinin simetrik olması cepheye de yansımıştır. Konutun ana girişi ön cephede olup, girişin üstünde açık ya da kapalı çıkma görülmektedir. Çıkmlar genellikle sokak yönünde değil, bahçeye yönelmiştir (Timurcular Evi, Hurşit Çal Evi, Kutlu Evi). Hiç çıkma yapmayan örneklerde bulunmaktadır. Çıkmların üstü genellikle üçgen alınlıkla bitmekte ve bu üçgen alınlık bir rozetle tamamlanmaktadır (Saka, 1996). Söveli pencere yapısına sahip Akçaabat’ta konutlarının ön cepheleri sıvanmış ve boyalıdır.

Akçaabat’ta konutlarında yan ve arka cepheler sırtını sokağa çevirmiş olup, sokağa bakan bu cephelelerinde genellikle pencere açılmamıştır. Pencere açılması gereken durumlarda ise pencere boşlukları küçük bırakılarak masif duvar yüzeyi oluşturulmuştur. Sokağa bakan cephede pencerelerin bulunması gereken durumlarda ise bu pencerelere dışarıdan demir parmaklıklar yerleştirilmiştir (Şekil 7).

Akyüzler Evi

Şahap Bakır Evi

Mahmut Canpolat Evi

Şekil 6. Urfa Geleneksel Evlerinin Cephe Karakteristiği (Akkoyunlu, 1989)

Timurcular Evi

Hurşit Çal Evi

Kutlu Evi

Şekil 7. Akçaabat Geleneksel Evlerinin Cephe Karakteristiği fot: K. Keskin, 2016)

4.BULGULAR-DEĞERLENDİRME

Genel yerleşim özellikleri bağlamında değerlendirildiğinde geleneksel Urfa evlerinin yerleşim karakteri iç içe bitişik düzende olup konutlar mahremiyeti sağlamak üzere yüksek sağır duvarlarla çevrelenmiştir. Konutlar sokak yönünün aksine avluya doğru yönelenerek dış yaşamdan uzaklaştırılmış, bu şekilde konut mahremiyeti sağlanmaya çalışılmıştır. Dağınık bir yerleşim karakterine sahip, büyük bahçeler içinde konumlanmış olan geleneksel Akçaabat Ortamahalle evlerinde de konutun bahçesi yüksek duvarlar ile çevrili olup mahremiyet sağlanmak için konutların ana cepheleri bahçeye yönlendirilmiştir.

Geleneksel konutların açık-yarı açık mekân kurgusunda da mahremiyeti sağlamak üzere farklı düzenlemeler söz konusudur. Geleneksel Urfa evlerinde mahremiyete ilişkin düzenlemeler kamusal alan olan sokaktan konuta giriş eşiğinde başlar. Konut girişlerinin kadın ve erkek ayrımı gözetilerek farklı kapılarla haremlik – selamlık girişleri olarak ayrılmıştır. Bu girişler kapı arası adı verilen geçiş mekâna açılır. Kapı arası kadının sosyal yaşamının geçtiği avlular ile sokak arasında yer alır ve konut içi yaşamı, girişlerden yabancı erkek konuklardan ayırarak güçlü bir mahremiyet eşiğinin oluşmasını sağlar. Avlulardan özel yaşamın geçtiği odalara dağılım ise önce eyvanlara, eyvanlardan da odalara doğrudur. Kamusal alandan özele izlenen bu hiyerarşi ile aile ve konutun mahremiyeti sağlanmış olur. Büyük bahçeler içinde konumlanan geleneksel Akçaabat Ortamahalle evlerinde de konutların kamusal alandan yüksek bahçe duvarları ile ayrıldığı görülmektedir. Bahçelere geçişler sokaktan sokak kapıları ile sağlanmakta, konut girişlerine ise bahçeden geçilerek dolaylı olarak ulaşılmaktadır. Sokaktan konuta doğrudan giriş yerine böyle kademeli bir geçiş konutlarda aile mahremiyetini oluşturmaya yönelik bir düzenlemedir.

Konutların plan kurgusunda da mahremiyeti sağlamaya yönelik olarak farklı düzenlemeler yapılmıştır. İçe dönük avlulu plan şemasına sahip olan Urfa evlerinde mahremiyete yönelik en temel kurgu konutlardaki haremlik – selamlık ayrımıdır. Böylece konutta kadınların ve ev halkının kullandığı mekânlar ile erkekler için düzenlenen mekânlar katı sınırlar ile ayrılmıştır. Bu kurguda kadının günlük yaşamında kullandığı mekanlar bir araya getirilerek selamlık bölümünden uzak tutulmaktadır. Geleneksel Akçaabat evlerinde haremlik-selamlık ayrımı yoktur. Genellikle iç sofalı plan tipine sahip bu konutların giriş katı ortak yaşama katı olarak ayrılmıştır. Üst katlarda ise daha çok oturma, yatma, misafir ağırlama gibi eylemlere yönelik odalar bulunmaktadır. Odaların bir ailenin oturma, uyuma, yıkanma gibi farklı gereksinimlerine cevap verebilecek şekilde düzenlenmesi ailenin kendi içindeki mahremiyetini sağlamaya yöneliktir.

Geleneksel konutlarda aile mahremiyetine gösterilen hassasiyet konutlardaki cephe karakteristiğinin oluşmasında etkili en temel unsurlardan biridir. Urfa evlerinin dış cephesinin büyük bölümünü oluşturan yüksek ve sağır avlu duvarları, konutu kamusal alandan tamamen ayırarak aile hayatının mahremiyeti sağlanılmıştır. Sokak kapıları üzerinde gelenin kadın mı erkek mi olduğunu anlamayı sağlayan farklı tokmak türleri de aile mahremiyetini sağlamaya yönelik yapılan düzenlemeler arasındadır. İçe dönük bir plan şemasına sahip Urfa evlerinde pencereler avluya bakar, sokağa bakan cepheleri ise genellikle sağırdır. Sokağa çıkma yapma durumunda ise karşı konutu görmeyecek şekilde pencere açılması aile hayatının mahremiyetini sağlamaya yönelik yapılan düzenlemeler arasındadır. Akçaabat evlerinin cephe organizasyonuna bakıldığında, konutların arazi yapısına ve manzaraya bağlı olarak yönlendikleri görülmektedir. Ancak konutun ana cephesi ve cephe karakteristiğinde önemli bir yere sahip olan çıkmalar, mahremiyet gereksinmesine de bağlı olarak genellikle sokak yönünde değil, bahçeye bakacak şekilde konumlanmıştır. Sokağa bakan cephelerde zemin katlar genellikle sağırdır. Pencere açıklığının zorunlu olduğu durumlarda yoldan geçenlerin içerisini görmemesi için pencere açıklıkları küçük tutularak yüksekte konumlandırılmıştır.

5. SONUÇLAR

Geleneksel konutlar kültürün sosyal ve fiziksel bileşenlerinin bir sentezi olarak biçimlenirler. Dolayısıyla bir kültürün geleneksel konutlarında bölgesel farklılıklar görmek mümkündür. Bu farkların oluşmasında iklim, topografya, malzeme olanakları gibi fiziksel unsurlar kadar, inanışlar, dünya görüşü, değerler, sosyal strüktür gibi sosyal yaşamla ilişkili unsurlar da etkilidir.

Konut, tarihsel süreçte tüm kültürlerde doğrudan aile yaşamıyla ilişkili olması sebebiyle mahremiyet gereksinmesinin en çok hissedildiği mekânlardır. Kültürel yansımaları farklı olsa da mahremiyet, konutun ve kullanım kalıplarının biçimlenmesinde her zaman en etkili unsurlardan biri olmuştur. Geleneksel Türk evinin biçimlenmesinde de mahremiyet olgusu önemli bir yere sahiptir. Türk kültüründeki mahremiyet olgusunun temelinde İslam dini inancının öğretileri yatar. İslamiyet'in konutlar üzerindeki en büyük etkisi, kadının dış dünyadan gizlenmesi gerektiği düşüncesinin konuta yansımasıdır. Ailenin ve özellikle kadının mahremiyetini sağlama ihtiyacının yansımaları, konutun yerleşim düzeninde, plan kurgusunda, cephe karakteristiğinde farklı düzenlemelerle gündeme gelmiştir. Yerleşim düzeninde özellikle konutun yönelişi, plan şemalarında ise mekan çeşitlilikleri, dizilimleri, mekanlar arası hiyerarşi, mahremiyeti sağlamaya yönelik özel mekanlar/alanlar, işlevlerin katlara dağılımı, mekanların girişleri, yönelişi vb., cephe kurgusunda ise, sınır elemanlarının doluluk boşluk oranlarında, niteliğinde, konumunda yapılan özel düzenlemeler ile elde edilmeye çalışılmıştır.

Kaynaklar:

- Akın, E.S. ve Özen. H. (2012) Vernacular and Contemporary Together: Ortamahalle, Akçaabat, ISVS-6, 6th International Seminar on Vernacular Settlements, Contemporary Vernaculars: Places, Processes and Manifestations, April 19-21, 2012, Famagusta, North Cyprus.
- Akkoyunlu, Z.(1989) Geleneksel Şanlıurfa Evlerinin Mimari Özellikleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Aktacir, M.A., Okuyan, C. ve Hilali, İ.(1995) Geleneksel Urfa Evlerinin İklimlendirme Açısından İncelenmesi, 10. Ulusal Isı Bilimi ve Tekniği Kongresi , 6-8 Eylül 1995.
- Altman, I., (1977) Privacy Regulation: Culturally Universal or Culturally Specific, Journal of Social Issues, 33, 3, 66-84.
- Altman, I. ve Chemers, M., (1980) Culture And Environment, Brooks/Cole Pub. Co., Monterey, California.
- Aras, R., Yıldırım K., ve Utar M. (2003) Sosyo Kültürel Değişimin Geleneksel Urfa Evlerinde Mekan Organizasyonuna Etkisi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 16(4):779-787.
- Enön, Z., Öztekin, K., Tosun, V. ve Güngör, B. (1984) Akçaabat Ortamahalle’de Bir Araştırma, Kuzey Haber Matbaacılık, Trabzon, 1984.
- Erdoğan, E., (1996) Anadolu Avlularının Özellik ve Düzenleme İlkeleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.
- GÜR, Ş.Ö. (2000) Doğu Karadeniz Örneğinde Konut Kültürü, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Güvenç, B. (2011) İnsan ve Kültür, Boyut Kitap Evi, 12. Baskı, İstanbul.
- Güzel, A. (2013) Coğrafi Özellikleri Bakımından Anadolu Şehirlerindeki Geleneksel Konutlar: Şanlıurfa Örneği, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/12, 569-590, Ankara,Turkey.
- Hall, E.T. (1966), The Hidden Dimension, Garden City, N.Y., Doubleday,
- IAN, C. (2003) Understanding Context: Building as Exressions of Culture, edited by: Cole, R.J., Lorch, R., Building, Culture and Environment: İnforming Local and Global Practies, Blackwell Publishing, 11-18.
- Karaçizmeli, M. (2011) Urfa İli Geleneksel Konut Yapılarının Malzeme ve Plan Tipi Farklılıklarının İklimsel Performans Açısından Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Parvaresh, H. (2013) Mekansal Kurgu Özellikleri Açısından İran, Yazd – Türkiye, Şanlıurfa Geleneksel Konutları Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Rapoport, A. (1969) House Form and Culture, Prentice-Hall International, INC., London,

- Saka, E. (1996) Akçaabat Geleneksel Konutları Örneğinde Yöresel Kimlik Arayışı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Turgut, H. (1990) Kültür-Davranış-Mekan Etkileşiminin Saptanmasında Kullanılabilecek Bir Yöntem, Doktora Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- URL 1. www.panoramio.com. Erişim tarihi 2 Ağustos 2016
- Ünlü, A. (1998) Çevresel Tasarımda İlk Kavramlar, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, Sayı:1604
- Yüksel, M. (2003) Mahremiyet Hakkı ve Sosyo - Tarihsel Gelişimi, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 182-213.
- Zorlu, T. (2010) Konut İç Mekân Örgütlenmesinde Kültürel Boyut, 2. Ulusal İç Mimarlık Sempozyumu, Mekân Tasarımında Kültürel Yaklaşımlar, 20-22 Ekim 2010.
- Zorlu, T. ve Sağsöz, A. (2010) Müstakil Konut Sitelerinde Kullanıcı Tercihlerine Bağlı Fiziki Müdahaleler: Trabzon Örneği, Metu Journal Of TheFaculty Of Architecture, 27/2, 2010,s:189-206.
- Zvorikine, A.A. (1967) Some Problems of the Theory of Culture, Journal of World History. No. 2., 346- 392.